

UNIUN DA LAS RUMANTSCHAS E
DALS RUMANTSCHS EN LA BASSA

Settember 2013

Charas lecturas, chars lecturs

“Tranter Rumantschs be rumantsch.” Cun quest appel finescha il president da l’URB Jon Carl Tall ses pled sin via da quest Fegliet. El va cun il bun exempel oravant. Er sias biadias naschidas en la Bassa discurren rumantsch creschind si en terza generaziun en in ambient tudestg.

Da venderdi, ils 31 da matg fin dumengia, ils 2 da zercladur han gè lieu ils dis da litteratura rumantscha ad Eglisau. *Meinrad Pfister*, in ami dal rumantsch, ha organisà questa occurrenza. Grazia al grond sustegn da *Silvana Derungs*, organisatura dals “Dis da litteratura” a Domat, e la collavuraziun da l’URB è quella bella purschida si da la Bassa gartegiada stupent.

Venderdi saira èn sa preschentads las chantaduras ed ils chantadurs *Astrid Alexandre*, *Ursina Giger*, *Mario Pacchioli* e *Pascal Gamboni*, sco era l’artist da plects *Arno Camenisch*. Il local è stà occupà fin al davos plaz cun in auditori attent ed entusiasma. La dumengia avantmezdi ha Chasper Pult fatg in referat uschè fascinant en furma e cuntegn che noss conburgais svizzers da lingua tudestga han pudì intervegnir ina massa sur da noss linguatg. La vitalitad da lingua e litteratura rumantscha è sa mussada amplamain en las prelecziuns da *Leta Semadeni* (“Tamangur”) ed *Angelika Overath* (“In üna lingua”), sco er en il discurs cun la moderatura *Flurina Badel*. L’autur, pastur e chatschader *Leo Tuor* n’ha betg prelegì ord ses cudeschs da chatscha “Settembrini”, mabain ord “Onna Maria Tamera” che saja ses cudesch preferì. Tuttina han ins vulì savair dad el en la discussiun plitost chaussas sur da la chatscha. L’organisatur *Meinrad Pfister* ha constatà a la fin da l’occurrenza cun gronda cuntentientscha ch’i saja gartegià anc meglier che quai ch’el avess cartì.

Il tema dal “Dicziunari da mintgadi” agiuntà sco inserziun è questa giada “Banca”. Bun divertiment.

Ciril Berther

Rumantsch, tge via piglias?

Las percepziuns varieschan. Ils pessimists vesan a murir il rumantsch, ils optimists crajan en ina lunga vita ed ils realists sentan la situaziun e cumbattan per mantegnair il rumantsch uschè ditg sco pussibel.

Linard Bardill, jau pens ch'el haja provocà, di en ina gasetta tudestga ch'ils Rumantschs faschessan meglier da chalar da cumbatter per lur lingua e d'accompagnar cun dignitad il rumantsch sin ses ultim viadi terrester.

Ma tgi lascha gugent murir in dals ses senza cumbatter per el?

Naturalmain perda il rumantsch pli e pli ses territori envers las grondas linguas sco il tudestg u l'anglais.

Da l'otra vart èn ils Rumantschs pli e pli sparpagliads pel mund enturn, quai che na renda betg pli facil il mantegniment da la lingua rumantscha.

Ma per gronda fortuna èn blers Rumantschs fitg engaschads per nossa lingua e cultura:

- pensai als sforzs per mantegnair il rumantsch tar las fusiuns.
- pensai als blers novs cudeschs ed a la scena litterara fitg viva.
- pensai a las activitads cun idioms e rumantsch grischun ed ils sforzs dals experts per chattar ina buna soluziun.
- pensai a las activitads da la LR e sias uniuns affiliadas.
- pensai al Radio Rumantsch ed a la Televisiun Rumantscha.
- pensai er als blers curs da rumantsch en tut la Svizra.

Ma il pli impurtant è che tut ils Rumantschs sa sfadian da duvrar uschè savens sco pussaivel il rumantsch, mintgin di per di en ses ravugl, mussond er a nossas proximas generaziuns da duvrar cun plaschair il rumantsch.

Stai bain... e tranter Rumantschs be rumantsch!

Jon Carl Tall, president da l'URB

Radunanza annuala da l'URB

Ils 8 da zercladur ha l'URB salvà sia radunanza annuala a Turitg. In bel dumber da commembras, commembers e giasts èn sa chattads en il Neumarkt. La part statutara è vegnida tractada en pli pauc ch'ina ura.

In pèr remartgas, ponderaziuns ed infurmaziuns davart l'onni passà:

Tut en tut èsi stà in onni fitg turbulent.

En la Giesserei ad Oerlikon avain nus organisà divers inscunters interrumschs cun interessantas persunalitads rumantschas:

- Prof. Dr. Martin Killias ans ha raquintà da sia vita, da ses engaschament a l'Universitad da Turitg e da sias activitads en il champ da la criminologia internaziunala.

- Dr. Padruot Fried, anteriur agronom a l'ETH da Turitg, ha referì davart sias perscrutaziuns e ses engaschi cunter la fom en il terz mund.
- Prof. Dr. Iso Camartin ans ha prelegì or da sias ovras litteraras.
- La giuvna scriptura Laura Loretz tgi scriva en tuatschin, ha preschentà texts interessants e frestgs.
- Il ex-diplomat svizzer Dr. Oscar Knapp ans ha trategnids cun anecdotes da sia vita ed ans ha raquintà da sias finamiras sco nov president da SRG.R.
- Linard Candreia ans ha preschentà sias ovras en rumantsch e tudestg.

Durant l'onn èn sa preschentad(a)s là ils sequents musicists/las sequentas musicistas:

Roman Deuber, Severin Brügger, Andi Schnorz e Karin Streule, Roland Vöggtli, Bibi Vaplan alias Bianca Mayer, il chor rumantsch Turitg ed Ursina Giger.

L'URB ha gidà ad organisar ed è stada preschenta als dis da litteratura rumantscha ad Eglisau. Diversas dumondas da sustegn han pudì vegnir resguardadas. La suprastanza ha gì sis sesidas.

Cun l'instrucziun da rumantsch grischun en suprastanza avain nus dà in signal davart noss pensar areguard l'avegnir en la convivenza dals idioms e dal rumantsch grischun.

Jon Carl Tall

En questa rubrica vegnan a pled personas rumantschas cun interessantas occupaziuns e vocaziuns.

Intervista cun Simon Denoth, ils 16-09-2013

Pro noss prüm inscunter i'l Colloqui rumantsch a l'Università da Turich m'ha Simon Denoth fat impreschiun cun seis orizont intellectual. Sia biografia es fich multifaria per sia giuvna età, uschè ch'eu n'ha decis da til intervistar per quist "Fegliet".

Simon es oriund da Tschlin/Martina, creschü sü es el però a Lucerna. Davo avair frequentà il seminari da magisters a Lucerna, ha el fat ün stüdi da politologia e da relaziuns internaziunalas e sias dmuras da stüdi sun statta las Universitats da Manchester, Singapur, e Genevra. Fin la mità da quist on d'eira el impiegà sco referent da la direcziun pro RTR Radiotelevisiun Svizra Rumantscha ed es uossa tuornà illa Bassa, plü precis a Berna, ingio ch'el lavura pro üna filiala internaziunala da la Posta Svizra (Asendia) sco respunsabel per la comunicaziun d'impraisa.

Simon sà varsaquantas linguas (frances, tudais-ch, inglais, indonesian, ollandais e rumantsch). In seis referat pro la conferenza TEDxZug in gün 2012 ha el accentuà ils avantags da la plurilinguità, ün fenomen ch'el tematisescha eir regularmaing in sias columnas illa Südostschweiz e La Quotidiana.

Erica Vonmoos:

➤ Simon, ingio hast Tü imprais rumantsch?

Simon Denoth: Il rumantsch d'eira la lingua materna da meis bap, nōa da mai. Cunquai ch'el es mort massa bod nun haja mai imprais rumantsch directamaing i'l ravuogl da la famiglia giò Lucerna. Quista lingua d'eira per mai lōnch be ün "accessori" simpatic da las vacanzas pro bazegner e nona a Martina. Pür ons plü tard, davo lur mort, am n'haja rendü quint quant puchà chi'd es ch'eu nu discuor bain rumantsch. Eu – sco abiadi dad Alma Denoth-Melcher - chi scrivaiva adüna cun grond zeli pel "Fögl Ladin" – stuvaiva e vulaiva müdar quai. Consequaintamaing n'haja fat ün cuors da Valader e n'ha darcheu tscherchè il contact cun meis paraints in Engiadina Bassa. Ma propcha imprais la lingua n'haja be pro RTR Radiotevisiun Svizra Rumantscha a Cuaira: deliberar, explichar, elavurar, cusgliar, qualificar, palavrar ed organisar – e tuot per rumantsch.

➤ Che colliaziuns hast Tü cun la Rumantschia?

La Svizra rumantscha es üna part fich importanta da mia biografia ed identità. Malgrà ch'eu nu stün plü in Grischun prov eu da pratichar e viver la lingua rumantscha, saja quai tras contacts sporadics cun paraints in Engiadina o tras inscunters cun meis anteriurs collavuratur e mias anteriuras collavuraturas da RTR.

➤ Che es statta Tia motivaziun da surtour ün'incumbenza pro RTR?

Davo il stüdi vaiv'eu mia prüma plazza da lavur pro üna fundaziun per la politica da sgürezza a Genevra. Ün bel di n'haja simplamaing gnü gust da far alch in connex cul rumantsch. In meis temp liber n'haja perquai cumanzà a far intervistas cun personalitats rumantschas cun la mira da tillas laschar exprimer lur sentimaints sur da la lingua. Uschea n'haja pudü inscuntrar al plü ot Rumantsch da l'armada svizra, ad üna mastralessa in Val Müstair, al schef da la terz gronda banca da la Svizra e lura – l'inscunter il plü decisiv – al directur da RTR, Mariano Tschuor. El laiva am clomar a Cuaira per ün post central ill'administraziun da la chasa da medias RTR. Che schanza – che coincidenza. Natüralmaing ch'eu n'ha acceptà quista sfida.

➤ Chenünas experienzas hast Tü fat cun nossa lingua e cultura in Tia vita da minchadi a Cuaira?

A Cuaira n'haja fat l'experienza chi'd es pussibel da mantgnair, chürar e viver il rumantsch, cun quai chi'd es intuorn avuonda Rumantschas e Ruman-tschs. Da tschella vart resta il rumantsch ün fenomen marginal i'l minchadi da la majoranza da la populaziun. RTR es perquai ün lö straordinari per la cultura rumantscha – ma eir ün biotop fich artificial.

➤ Cun che problems da lingua e cultura est Tü gnü confruntà?

In chasa RTR daja apunta la situaziun tuot speciala chi s'inscuntran tuot las culurs dal mosaic rumantsch. Furtünadamaing vaiv'eu fingià fat ün "crash-cuors" da sursilvan avant co gnir a Cuaira. Il surmiran d'eira per mai però

terra nouva – malgrà cha quist idiom es plü dastrusch al ladin. Cha “angal tar nocs” vuol dir “be pro no” nu d’eira uschè evidaint per mai.

Ultra da superar las difficultats linguisticas stuvaiv’eu eir m’adüsar ad ün ambiaint tuot oter co Genevra. Genevra es la fanestra svizra al muond, ün lö d’inscunter da la politica internaziunala. Cuaira invezza es ün lö plü stabil, survisibel e solid. Ün pitschen schoc cultural n’haja schon gnü.

Davo la perspectiva internaziunala da Genevra e la perspectiva regiunala da Cuaira, giod eu uossa la perspectiva naziunala cha Berna am spordscha.

➤ **Che hast Tü pudü metter in movimaint?**

Eu nu craj chi’s possa metter in movimaint fich bler in be duos ons. Mia mera d’eira da rapreschantar RTR i’ls divers gremis naziunals da maniera cumpetenta e simpatica. Qua o là n’haja forse pudü svagliar interess per la plurilinguità ed eir per pajais magari exotics. Progets ed ideas n’haja inschnà amo blers. Guardaina quant ch’eu poss realisar in avegnir.

➤ **Sun Tias aspettativas gnüdas accumulidas?**

L’aspettativa da pudair scuvrir mias ragischs rumantschas es gnüda accumulida cumplainamaing pro RTR. Cha’ls chomps da la communicaziun e da las relaziuns publicas m’interessan talmaing nu vessa gnanca spettà.

➤ **Co guardan oura Teis plans per l’avegnir?**

Fin ad ün tschert punct sto l’avegnir restar ün misteri. Perquai citesch eu jent il scriptur frances Antoine de Saint-Exupéry “*L’avenir, il ne faut point le prévoir, mais le permettre.*” Sinceramaing vessa però gust da gnir pledader da medias d’üna gronda instituziun svizra fin il plü tard in 5 ons. Geograficamaing stun eu probabel eir in 5 ons a Berna e spranza suna eir amo in 5 ons insembel cun meis partenari.

➤ **Hast Tü ün idol?**

I dà bleras persunalitats curaschusas chi m’han inspirà o chi m’inspireschan amo adüna. Eu admiresch la temerarietà d’ün Neil Armstrong, il carisma d’ün Bill Clinton, la perseveranza d’üna Aung San Su Kyi, l’idealissem d’ün Henri Dunant, il sen da güstia d’ün Desmond Tutu, o il schlantsch d’ün Gottlieb Duttweiler. Tuottas persunalitats cuntschaintas - ma vairamaing admiresch eu mincha persuna chi perseguitescha sias ambiziuns o chi’s sacrifichescha per oters. Uschea admiresch eu eir a mia mamma per tuot quai ch’ella ha fat – sainza mai plondscher es ella adüna statta là per seis uffants.

➤ **Ingio as rechatta Tia funtana da forza ed energia?**

Eu chat propcha bler’energia illa lectüra, oramai ch’eu sun fich bibliofil. Ma eir cun passantar temp cun amis ed amias o la famiglia, cun far spassegia-

das illa natüra e cun imprendder novas linguas. In meis temp liber ed eir professionalmaing suna fich suvent in gir. Per bliers sun viadis da fatschenda be stanglantus – meis viadis per la Posta a Paris, Londra o Frankfurt am dan però anim.

Erica Vonmoos

Chor Maschadà Grischun Turitg

Sco sulet chor rumantsch prenda il “Chor maschadà Grischun Turitg” part a la „Concurrenza per chors“ che ha lieu sonda, ils 16 da november ad Aarau.

Per la concurrenza ha il *Chor Maschadà Grischun Turitg* elegì il „Salve Regina“ da *Duri Sialm* e Primavera, Stad, Atun, Enviern, sut il num „Stagiuns“, da *Gion Antoni Derungs*, text da *Tista Murk*.

Avant la giuria chanta il chor en la sala gronda dal “Kultur- und Kongresszentrum Aarau“ da las 15.20h a las 15.40h. Il concert or dal repertori ha lieu da las 17.35h a las 17.50h en la sala pitschna dal centrum.

Preavis

Per l’onn proxim prepara il chor in concert communabel cun il *Chor da Niederweningen*, sonda, ils 29 da mars a Niederweningen e sonda, ils 5 d’avrigl a Turitg. Infurmaziuns: www.buendner-chor.ch

**Chor Uniun Grischuna Son Gagl
Concert cuminaivel cun il Chor maschadà Donat**

Sonda, ils 3 da matg a Donat
Dumengia, ils 3 da matg a Son Gagl

"Las fluors dal desert"

Peter Cadisch

Cumposiziun litterara musicala suenter trais raquints da siemis da *Cla Biert*, “Las utschellas”, “Il mordrarettsch” e “Las fluors dal desert”. Per bariton (*Claudio Danuser*), clavazin (*Jean-Jacques Dünki*), gong (*Christian Dierstein*) e bindel. Sut la batgetta da *Peter Cadisch*.

Program da turnea 2013 en la Bassa:

Berna / Bern, Konservatorium, Grosser Saal, ils 21 d’october

Biasca, Bibliomedia, ils 23 d’october

Basilea / Basel, Gare du Nord, ils 24 d’october

- Dapli infurmaziuns datti sin la pagina d’internet www.petercadisch.ch

Inscunter interrumentsch

Gievgia, ils 3 d'october 2013, a partir da las 19.00h

Giesserei Oerlikon, Birchstrasse 108, Zürich-Oerlikon

Giasts da la saira:

Arno Camenisch. L'autur prelegia ord ses nov cudesch: "Las flurs dil di".

Pascal Gamboni. Il chantatur accumpogna musicalmain tras la saira cun chanzuns en tuatschin ed en outras linguas.

Proxim inscunter:

Ils 7 da november 2013 cun Barbara Truog, presidenta da la protecziun da la patria da la citad da Turitg.

Las datas per l'onn 2014 èn gia fixadas: mintgamai la gievgia ils 6 da mars, ils 5 da zercladur ed ils 4 da settember.

Rumantschs ladins dal Rigi

Venderdi, 18 october, "La culturela" cun Martin Valär, 18.30h, Zug

Venderdi, 29 november, "Saireda da Nadel", 19.00h, Kastanienbaum

Venderdi, 31 schner 2014, Radunanza generela, 20.00h,

Restaurant Frohsinn, Küssnacht am Rigi

Ulteriusas infurmaziuns suot www.rumantschsladinsrigi.ch

Famiglia Sursilvana Zug e conturn

Mesjamna, ils 4 da december 2013

Informaziuns vegnan tarmessas a temps.

Contact Lidia Deuber-Casutt: 079 305 07 10 ni

Marionna Schwerzmann-Desax: 079 484 06 79.

Sursilvans a Solothurn

Termins da dar troccas, allas 19.30 el Rest. Posta a Biberist.

Proxims termins: 15.10 / 12.11 / ed ils 10.12.2013

Informaziuns: Alfons Tuor, telefon: 032 618 23 08

Il «SPICK rumantsch» cumpara il terz onn

Per bunamain trent'onns è il **SPICK** cumpari mo en tudestg. En collavuraziun cun la Lia Rumantscha, che fa las translaziuns, e cun sustegn finanziel dal chantun Grischun edescha la chasa editura KünzlerBachmann da Son Gagl il magazin er per rumantsch. En il decurs dad in onn cumparan var 400 paginas redacziunalas ch'èn repartidas en parts egualas sin ils idioms da l'Engiadina (vallader e puter), dal Grischun Central (surmiran e sutsilvan) e da la Surselva (sursilvan) e sin rumantsch grischun. In flot regal per figliols ed agens uffants. Tgi che ha survegni gust e vul fufragnar en il SPICK po retrair in exemplar gratuit sut: www.spick.ch/rumantsch.

Rumantschas e Rumantschs al Lai da Turitg

Venderdis, ils 8 da november en l'ustria Bahnhof-Post a Männedorf
allas 19.30h.

Per 2014 mintgamai il venderdis. Nua e da tgei uras vegn dau part a temps.

Datums: ils 10.01.2014; ils 07.03.; ils 02.05; ils 04.07; ils 12.09; ils 07.11.

Informaziuns: Astrid Decurtins Tel: 055 243 13 21 Nat: 079 236 04 35

Universitad da Turitg - Colloqui rumantsch

Semester d'atun 2013

COLLOQUI RUMANTSCH

AUTURaS CUN LUR NOVAS PUBLICAZIUNS

en discussiun cun Mevina Puorger

Mardi • 15 october 2013

Theo Candinas

Reminiscenzas d'in cuort interval terrester

Mardi • 12 november 2013

Lothar Deplazes

Umbrivas muentadas

Bewegte Schatten

(en discussiun – en rumantsch e tudestg – cun Franz Cavigelli)

*Ils colloquis han lieu da las 18.15h a las 19.45h a l'Universitad da Turitg en
la sala KO2-F-175, entrada Karl Schmid-Strasse 4 (= museum zoologic)*

Impressum:

Redacziun: Ciril Berther

Spediziun: Lia Rumantscha

Contribuziuns pon vegnir inoltradas fin in mais avant la proxima ediziun a:

Ciril Berther, Mülistatt 12, 8955 Oetwil a.d.L.

Tel. 044 748 50 65, e-mail: cirberther@bluewin.ch

Ulteriurs fegliets pon ins retrair tar:

Lia Rumantscha, Via da la Plessur 47, Chascha postala, 7001 Cuir

Tel. 081 258 32 22, e-mail: liarumantscha@rumantsch.ch

Il fegliet pon ins era telechargiar da l'internet: www.uniun-urb.ch

Data da l'ediziun: settember 2013

Data da la proxima ediziun: favrer 2014